

Валентина ПІСКУН

**СПРОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ „РОСІЙСЬКОГО ПИТАННЯ“
В УКРАЇНІ У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ (1917—1921):
НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ
МІНІСТЕРСТВА ВЕЛИКОРУСЬКИХ СПРАВ УНР**

Перша світова війна, крім економічних та воєнних суперечностей між імперіями, загострила й національні проблеми всередині держав і поставила на порядок денний потребу визнання й врегулювання права на самовизначення націй та право захисту національних меншостей. Доволі влучно окреслив ці інтенції Ф. Фукуяма: „Рушійною силою зростання демократії в подальші два століття після Французької революції були народи, що прагнули визнання своєї політичної індивідуальності, своєї моральної суб'єктності і здатності брати участь у здійсненні політичної влади“¹.

1917 р. у процесі становлення державної влади в Україні водночас з організаційними заходами зі становлення окремишньої від Росії управлінської структури теоретично обґрунтовувалися і засади її діяльності. Упродовж березня — грудня 1917 р. відбувався складний процес пошуку національного взаєморозуміння як усередині Наддніпрянської України, яка поставала внаслідок дезінтеграційних процесів у Російській імперії, так і вироблення моделі взаємин між націями загалом на постімперському просторі. Одним із провідних розробників теоретичного обґрунтування існування Української держави був М. Грушевський², який у публіцистичних працях на злобу дня узагальнював основні завдання поточної політики і перспективи державного будівництва на теренах Російської імперії. Це передовсім праці: „Хто такі українці і чого вони хочуть“, „Велика хвиля“, „Повороту нема“, „Від слова до діла“. Від початку революції в основу становлення моделі Української держави було покладено управлінський демократизм, який ґрунтувався на довірі до політичного опонента. Антагоністом російської централізації ставала самоуправлінська децентралізація, що її запроваджувано в Україні. У працях М. Грушевського знайшла відображення не лише програма розвитку українського національно-визвольного руху в нових політичних умовах, а й турбота про долю національних меншин, які проживали в межах етнографічної

¹ Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / Пер. з англ. Т. Сахно.— К., 2020.— С. 49.

² Див.: Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації.— К., 1995; Гирич І. Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації. До 150-річчя з дня народження Михайла Грушевського.— К., 2016.— 840 с.

території України. Крім того, як справедливо наголошує І. Гирич,— М. Грушевський „зводив інтелектуальний кордон перед її (Росії.— В. П.) експансіоністськими планами, для чого хотів спиратися на всі народи, які мають подібну до України геополітичну долю: білорусів, литовців, інших прибалтійських народів та євреїв на цих теренах“³.

У сучасній українській і зарубіжній історіографії значна увага приділяється розв'язанню національного питання в Україні в добу революції (1917—1921 рр.)⁴. Нині доволі ретельно досліджені питання інституювання органів державної влади та її політика стосовно національних меншин⁵; взаємин між українцями та євреями⁶; українцями і поляками⁷; регіональні аспекти⁸. Актуалізувалися також публікації про окремих діячів, які свого часу були службовцями Міністерства великоруських справ⁹. У російській історіографії значна увага приділяється дослідженню спадщини В. Шульгіна¹⁰, єврейському питанню в період революції, міжнародним взаєминам і українському питанню. Російський історик В. Бул-

³ Гирич І. Михайло Грушевський...— С. 199.

⁴ Устименко В. Національні меншини в період Української революції 1917—1921 рр.: історіографічні нотатки // Проблеми вивчення історії Української революції 1917—1921 рр.: Збірник наукових праць.— К., 2017.— Вип. 12.— С. 61—91.

⁵ Гай-Нижник П. Становлення вищих державних органів влади в Українській Народній Республіці (1917—1918 рр.) // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.— К., 2009.— Вип. 43.— С. 82—99; Дегтярьов С. І. Державні інституції та чиновники періоду гетьманату П. Скоропадського (нарис з історії органів влади й управління Української Держави 1918 р.): Монографія.— Суми, 2018.— 168 с.; Макаренко Т. Політика української Центральної Ради, щодо національних меншин (березень 1917 — квітень 1918 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук.— Луганськ, 2008.— 16 с.; Формування моделей національного консенсусу в Україні в часи Української революції (1917—1923 рр.): джерельна база та інтерпретаційні практики / Піскун В., Гирич І., Ковальчук М., Кавунник В., Старовойтенко І., Бурім Д. та ін. / За заг. ред. В. Піскун; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.— К., 2018.— 428 с.

⁶ Гольдельман С. І. Жидівська національна автономія в Україні 1917—1920.— Мюнхен; Париж; Єрусалим, 1967.— 240 с.; Абрамсон Г. Молитва за владу. Українці та євреї в революційну добу (1917—1920).— К., 2017.— 320 с.

⁷ Детальніше про організаційно-політичне життя польської меншини в Україні див.: Скальський В. Політичне життя польської громади під час Української революції (березень 1917 — квітень 1918 рр.) // Український історичний збірник.— К., 2008.— Вип. 11.— С. 185; [Електронний ресурс].— Режим доступу: URL: <http://history.org.ua/JournALL/green/11/20.pdf>; Гай-Нижник П., Потапенко М. Ставлення польського революційного руху в Наддніпрянській Україні до питання самостійності УНР (1917—1918 рр.) // Шляхи становлення незалежності Польщі і України: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали V Міжнародної наукової конференції, 15—16 листопада 2008 р.— Житомир, 2009.— С. 50—68; [Електронний ресурс].— Режим доступу: URL: <http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc/176doc.php>; Bruski J. J. Sprawa ukraińska a Józef Piłsudski // Przegląd Wschodni.— 2020.— Т. XVI, zesz. 1 (61).— S. 43—60 та ін.

⁸ Погуляев О. Етнічні меншини правобережної України в період української революції 1917—1921 рр.: Дис. ... канд. іст. наук.— Житомир, 2019.— 244 с.; [Електронний ресурс].— Режим доступу: URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pohuliaiev_Oleksandr/Etnichni_menshyny_Pravoberezhnoi_Ukrainy_v_period_ukrainskoi_revoliutsii_1917_1921_rr.pdf?

⁹ Орел Ю. В. Олексій Кирилович Єлачич: українські сторінки життя.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6846/Orel_Oleksii_Kurylovych.pdf?

¹⁰ Шульгин В. 1917—1919 / Предисл. и публ. Р. Г. Красюкова. Комментар. Б. И. Колоницкого // Лица. Биографический альманах.— 1994.— № 5.— С. 121—328; його ж. Последний очевидец: Мемуары. Очерки. Сны.— Москва, 2002; Спор о России: В. А. Маклаков — В. В. Шульгин. Переписка 1919—1939 гг. / Сост. вст. ст., примеч. О. Б. Будницкого.— Москва, 2010.— 439 с.

даков, який упродовж багатьох років досліджує історію Російської революції, у праці „Хаос и этнос. Этнические конфликты в России, 1917—1918 гг. Условия возникновения, хроника, комментарий, анализ“ помісячно проаналізував ті конфлікти, які розгорталися у країні у 1917—1918 рр., і окреслив їх як „етносоціальні“ й „етнічні“. Аналізуючи поняття етносу і нації, також наголосив на тому, що „національна ідентичність ґрунтується на пануванні певного світогляду, який породжує поточні політичні проєкти, а ідентичність етнічна — на позачасовій енергетиці історичної пам'яті“¹¹. Все ж у розмаїтті публікацій до певної міри „загубилося“ таке питання, як інституційне становлення Секретарства — Міністерства великоруських справ і фактично рік його діяльності (липень 1917 — липень 1918 р.). Деякі дослідники, аналізуючи взаємини між українцями і росіянами в той час, зауважують, що „українсько-російські відносини відіграли вирішальну роль з огляду на перспективи й майбутнє національної революції. Вони визначалися трьома важливими складовими: 1) відносини українського визвольного руху з Тимчасовим урядом; 2) війни більшовицької Росії проти УНР; 3) білогвардійська навала в Україну“¹². Авторами не враховується побутовий зріз взаємин, а також інституційний — діяльність державних органів новопосталої Української держави щодо забезпечення прав російської національної меншини. Саме врахування особливостей національного устрою стало одним із важливих чинників державної політики відроджуваної Української держави, і вона принципово відрізнялася від теоретичних розробок як російських більшовиків*, так і прибічників конституційної монархії в Росії¹³.

Як відомо, росіяни становили більшість у таких промислових містах України, як Харків (63,17 відсотка), Миколаїв (66,33 відсотка), Луганськ (68,16 відсотка), Одеса (49,09 відсотка), Катеринослав (47,78 відсотка)

¹¹ Булдаков В. П. Хаос и этнос. Этнические конфликты в России, 1917—1918 гг. Условия возникновения, хроника, комментарий, анализ.— Москва, 2010.— С. 9.

¹² Левітас Ф. Л., Салата О. О., Ладний Ю. А. Українсько-російські відносини в історико-етнополітичному контексті національної революції 1917—1921 рр. // Сторінки історії: Збірник наукових праць.— К., 2019.— Вип. 48.— С. 40; [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/29983>

* Тактика російських більшовиків щодо українського національного руху була мінливою і залежала від того, як розгорталися події в ході революції: від повної підтримки від березня до листопада 1917 р.— до військових дій проти УНР з грудня 1917 р. Тактика дій знайшла відображення у працях В. Леніна.

¹³ Анна Процик, досліджуючи національні проблеми в період революції, констатувала важливий фактор, притаманний представникам російських політичних партій, які намагалися реформувати монархічний устрій держави: „На початку ХХ ст. Російська конституційно-демократична партія — була можливо найбільш наближеною до розуміння масштабу національної проблеми в Російській імперії. Якщо вона надмірно не переймалася проблемою збереження державної цілісності при встановленні в Росії демократії, то лише через те, що кадети ніколи не сумнівалися, що стрімка хода індустріалізації і модернізації разом з силою величчя російської культури, повинні неминуче привести до асиміляції національних меншостей“. Процик А. Російський імперіалізм і Україна в добу революції і громадянської війни.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Protsyk_Anna/Rosiiskyj_natsionalizm_i_Ukraina_v_dobu_revoliutsii_i_hromadianskoi_viiny.pdf? В. Устименко проаналізував політичний зріз українського суспільства 1917 р. та чинники політизації російського етнічного фактора. Див.: Устименко В. Політизація російського етнічного фактору в Україні у 1917 р. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917—1921 років.— К., 2008.— Вип. 3.— С. 72—105; [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28196/04-Ustimenko.pdf?sequence=1>

всього населення цих міст. А в Києві 1917 р. з 467.400 осіб росіяни становили — 231.400, євреї — 87.200, українці — 76.600 осіб¹⁴. Окрім того, під час виборів до місцевих органів влади, як правило, населення підтримувало загальноросійські політичні сили. Після Лютневої революції в Росії важливою ознакою стали кардинальні зміни в місцевому самоврядуванні, які стосувалися зміни цензовости міських дум (березень—квітень 1917 р.). Думи поповнювалися депутатами від рад, виконкомів, громадських організацій, окремих національних груп. 15 квітня 1917 р. Тимчасовий уряд ухвалив новий закон про вибори, який був побудований на засадах прямого, рівного, таємного і загального голосування. Цей закон змінював імовірну палітру розстановки політичних сил на місцях, оскільки пропорційна система виборів передбачала голосування за списки, складені партійними комітетами. Росіяни та російськомовні мешканці українських міст голосували переважно за такі партії: російських есерів і меншовиків, РСДРП (б). Отже, українські політичні діячі мали враховувати цей фактор, розбудовуючи нову структуру влади. М. Грушевський як політичний лідер українства у статті „Народностям України“, яка опублікована 2 квітня 1917 р., наголошував: „Ми добуваємо державне право для української землі не для того, щоб панувати над національними меншостями України. Ми домагаємося для неї широкої автономії не для того, щоб тільки для себе використовувати її права. Повнота національного життя, котрої ми добиваємося для українського народу, не повинна затопляти інших народностей і обмежувати їх змагання до вільного розвитку своєї культурної і національної стихії“¹⁵. Так само він закликав і представників національних меншостей адекватно поставитись до українського руху і його перспектив. „Ті, що стануть при українцях рішучо, одверто і сміло в сей рішучий момент, сотворять на будуче міцний духовний, сердечний зв'язок між українським народом і собою“¹⁶. Одним із перших документів, в якому окреслено ставлення українців та створюваних ними органів самоуправління до національного питання, стала резолюція Національного з'їзду 6 квітня 1917 р., в якій зазначалося: „єдиною відповідною формою державного устрою з'їзд вважає федеративну й демократичну Республіку Російську. 4. А одним з головних принципів української автономії — повне забезпечення прав національних меншостей, які живуть на Україні“¹⁷. Тобто, виборюючи автономний устрій для України, українці пропонували принципово інакший підхід, ніж практикувалося в Росії чи європейських країнах, до розв'язання національного питання. Слід наголосити, що на з'їзді були присутні представники від російських організацій: „П. Клячкіна від російського Т[оварист]ва охорони жінок; п. Прилежаєв — від Київського комітету партії с[оціалістів]-р[еволюціонерів]; п. Синицька — від російського Т[оварист]ва жіночого зібрання“¹⁸ та пред-

¹⁴ Див.: Короткі підсумки перепису населення України.— Харків, 1928.— С. 2.

¹⁵ Грушевський М. Народностям України // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Голов. ред. П. Сохань.— Львів, 2007.— Т. 4, кн. І: Серія „Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917 — квітень 1918)“.— С. 18.

¹⁶ Там само.— С. 19.

¹⁷ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах.— К., 1996.— Т. 1: 4 березня—9 грудня 1917 р.— С. 54—55.

¹⁸ Там само.— С. 57.

ставники громадських організацій інших національних меншин. У резолюції з'їзду запропоновано „кооптувати 15% фахівців та представників інших національностей, що будуть йти з українцями солідарно. Повний склад тих представників дасть кількість 100—150 чоловік“¹⁹. 30 травня 1917 р. була опублікована „Доповідна записка делегації Української Центральної Ради Тимчасовому уряду та виконавчому комітетові Петроградської ради робітничих та солдатських депутатів з питань автономії України“. В ній наголошувалося на тому, що в Києві розпускаються різні неправдиві чутки про український національний рух. Підкреслювалося також і те, як глибоко в'їлася „ідея національного панування на Україні російського народу, ідея господаря-власника в свідомість навіть демократичних елементів [...] Ніякі запевнення українців не можуть побороти це розбурхане національне почуття хазяїна, якому хочуть нанести удар з боку підвладної до цього часу національності, вдарити самим фактом існування її, її зростаючої організації і натурального (а не насильного) витіснення з позицій пануючих“²⁰.

Уже з перших днів революції склалися особливі стосунки між лідерами українського національного руху та представниками російської імперської нації як тими, хто захищав Росію імперську, так і тими, хто прагнув збудувати в Росії новий лад (маємо на увазі російських більшовиків). Важливою ознакою Російської соціал-демократичної робітничої партії більшовиків (РСДРП (б), з березня 1918 р. РКП (б) було те, що вона складалася не лише з росіян з походження. До її складу входили представники різних етносів, проте спільними ознаками для них були російська мова як мова держави і мова спілкування, російська культура як своєрідна світоглядна домінанта, жага захоплення влади в Росії і встановлення диктатури пролетаріату та трудового селянства, неприйнятність української мови і самостійності Української держави. Практично ті самі фактори були характерними й для прибічників промонархічної Росії й визначали їхнє негативне ставлення до українського руху. Недаремне один із їхніх лідерів в Україні В. Шульгін²¹ у березні 1919 р. переконано писав В. Маклакову: „Принцип Единая Россия — до известной степени преемлется и большевиками, которые недавно выбросили разного рода мазепинцев из Киева. Не думайте, пожалуйста, что мы, киевляне, очень огорчены этим. Наоборот, мы определенно предпочитаем большевиков украинцам, ибо украинцы те же самые большевики, со всеми теми методами управления и террором, только с бесплатным прибавлением проклятой украинской мовы, от которой делается разлитие желчи у всех, кого

¹⁹ Українська Центральна Рада...— Т. 1.— С. 60.

²⁰ Там само.— С. 95.

²¹ Василь Віталійович Шульгін (13 січня 1878, Київ — 15 лютого 1976, Владимир, Росія) — правник за освітою, публіцист, видавець (газета „Киевлянин“); депутат Державної Думи Росії (II, III, IV (1907—1917 рр.); політичний діяч, один з ідеологів і організаторів Білого руху за відновлення монархії в Росії. З 1920 р. в еміграції. У січні 1945 р. заарештований радянськими військами в Югославії, вивезений до Москви і засуджений на 25 років ув'язнення. 1956 р. достроково звільнений. Жив у Володимирі. Автор низки публіцистичних праць: „Об антисемитизме в России“ (1929), „Что нам в них не нравится?“ (1930), „Украинствующие и мы!“ (1939) та ін. За негативне ставлення до євреїв його вважали антисемітом. Його перу належать спогади: „1920-й год“ (1921); „Дни“ (1927). Див.: Ясь О. В. Шульгин Василь Віталійович // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України.— К., 2013.— Т. 10: Т—Я.— С. 666.

не успели перестрелять галицийцы. Поэтому, если нас думают спасать от большевиков при помощи украинцев, то мы категорически отказываемся“²².

Українізація російського війська, створення Української Центральної Ради і її державотворча україномовність, використання української мови у пресі, освіті уже від початку революції стали основою світоглядної конкуренції з російськістю і її основним чинником — російською мовою. „Якщо до революції повсюдно домінувала експансія російської культури (що живильно ґрунтувалась на російській мові) і державності, то з початком революції було підірвано цей монополізм — українська мова і українська державність руйнувала не лише імперськість як таку, а й, що об'єднувало всіх (від російських більшовиків і до монархістів) в опозицію до українських політиків — російськість як преференцію (на політику, культуру і навіть побут)“²³. І одним з інструментів у цьому протистоянні стало створення державних інституцій з метою захисту прав національних меншин загалом і російської зокрема.

У статті ми поставили за мету показати важливість демократичного підходу, здійснюваного українською владою щодо розв'язання проблем взаємин між українцями і росіянами у період революційних змін; проаналізувати комплекс дій інституційного характеру при вирішенні складних взаємин, тогочасні дискусії навколо цього питання та охарактеризувати структуру Міністерства великоруських справ, його діяльність.

Джерельною базою для написання статті послужили актуалізовані й не актуалізовані документи ЦДАВО України, публіцистичні праці тогочасних політичних діячів, спогади. У ЦДАВО України сформовані два архівні фонди: ф. 1126 — Міністерство у великоруських справах УНР, оп. 1, який уміщує 8 справ, і ф. 3190 — Міністерство у великоруських справах Української держави, м. Київ, який містить два описи. Обидва фонди сформовані не першофондоутворювачами, і, як бачимо із записів, за радянський період декілька разів переформатовувалися²⁴. Частина справ у ф. 1126 у розсіпі. На всіх справах стояла позначка „с“, що означає „секретно“. Активізація процесу зняття обмеження та передача фондів і їх частин на загальний режим зберігання розпочалася в Україні загалом і ЦДАЖР УРСР (нині ЦДАВО України) наприкінці 1980-х років²⁵. Документи, які стосуються діяльності Секретарства великоруських справ

²² Спор о России: В. А. Маклаков — В. В. Шульгин...— С. 46.

²³ Піскун В. Політичний вимір пошуку національного порозуміння в часи Української революції (березень 1917— січень 1918 рр.) // Формування моделей національного консенсусу в Україні в часи Української революції (березень 1917 — січень 1918 рр.): джерельна база та інтерпретаційні практики / За заг. ред. В. Піскун.— К., 2018.— С. 154.

²⁴ Підставою для такого твердження є зміна нумерації фондів, а також зміна нумерації сторінок у справах. Окрім того, при порівнянні кількісного і якісного складу документів фондів польського, великоросійського та єврейського секретарств-міністерств значно краще збережені документи єврейського. Частина з тих офіційних документів, які надходили до секретарств, знаходимо у ф. 3296 (Єврейский национальный секретариат Украинской Народной Республики (заведено 29. 11. 1988 р.); ф. 1748 (Генеральне секретарство Української Центральної Ради у єврейських справах, м. Київ).

²⁵ Реєстр розсекречених архівних фондів України: Міжархівний довідник.— К., 2012.— Т. 1: Розсекречені архівні фонди центральних державних архівів України.— Кн. 2: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України / Укрдержархів України, Центр. держ. архів вищих органів влади та упр. України, Укр. наук.-дослід. ін-т архів. справи та документознавства; упоряд. Н. Григорчук, С. Зворський, Н. Маковська.— 382 с.

і їх виокремлення в окрему справу, виявити не вдалося. Очевидно, це також пов'язано з тим, що товариш генерального секретаря з великоруських справ розпочав роботу пізніше. Проте про його діяльність черпаємо інформацію з інших фондів та вже з опублікованих збірників документів, які висвітлюють організаційну та законодавчу діяльність УЦР та урядів²⁶.

Після утворення Центральної Ради в Україні широкого розмаху набув національний рух. Особливо він захопив російську армію, українізація якої мала різні мотивації. Вона була виявом не лише національної самосвідомості воюючого офіцера і солдата, а передовсім пов'язана з надією на завершення війни, повернення додому й одержання певних соціальних преференцій за службу в армії. Тобто, військові стали одним із потужних чинників тиску на розгортання української революції, що проявилось у проведенні всеукраїнських військових з'їздів. І в той час, коли деякі визначні українські діячі, як, наприклад, Є. Чикаленко, вагалися, про що засвідчує, наприклад, його листування з П. Стебницьким²⁷, а вояки — самоорганізовувалися і діяли. З 18 по 21 травня 1917 р. у Києві проходив Перший військовий з'їзд, на якому були представники різних фронтів; його делегати (900 осіб) визнали Українську Центральну Раду „єдиним компетентним органом, призваним вирішувати всі справи, що стосуються цілої України“. Така демонстрація сили справила неабияке враження на мешканців Києва.

Після проголошення I Універсалу й рішення Центральної Ради про негайне „закладання підвалин автономного ладу на Україні“ ситуація у взаєминах „українці — росіяни“ значно ускладнилася. На п'ятій сесії Центральної Ради добродій Ільченко (Уманщина) констатував: „Після того, як українці почали творити свою національну революцію, відношення до них з боку росіян значно погіршало. Почали закидати їм в шовінізмові. Ворожнеча зростала. Помиритись трудно було. Коли зорганізувався 5-й український полк, ворожнеча дійшла до максимуму. Совіт робітничих і солдатських депутатів випустив відозву, але називав наш рух буржуазним і т. ін. Те саме робили російські с[оціалісти]-р[еволюціонери], кажучи, що українці ховалися за спинами других, коли ті робили революцію. Далі Совіт робітничих і солдатських депутатів почав розсилати по селах агітаторів, котрі псували скрізь нашу роботу“²⁸. Про подібний інцидент доповідав добродій Боб (Брацлавщина). 15 червня у м. Брацлав з'їхалися учителі на курси українознавства. Проте вже 17 червня „великий натовп старообрядців-кацапів та міщан кинулись на учителів, повигонили їх з будинку гімназії, зруйнували кухню, посуд побили, страву змішали з бо-

²⁶ Українська Центральна Рада...— Т. 1 (4 березня—9 грудня 1917 р.); Т. 2 (10 грудня 1917 р.—29 квітня 1918 р.).— К., 1997.

²⁷ 2 квітня 1917 р. Є Чикаленко писав П. Стебницькому в Петербург: „Але боюсь я отих широких замірів [...] мало не самостійної України. Ми тільки перелякаємо великоросів в центрі і своїх ольстерців вже є приклади. Вже в Київському виконавчому комітеті соціал-демократ кацап та один жид підняли гвалт з powodu замірів українців посилати депутацію до Петербургу. Кадети про автономію України мовчать і вони, очевидно, будуть проти неї; взагалі проти неї будуть всі, крім свідомих українців, яких тільки купка. Ну нехай ще підтримають наші домагання іногородці, а все-таки на „Учредительном Собраніи“ більшість буде проти автономії України, я в цьому глибоко впевнений“. Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901—1922 роки / Упоряд. Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко. Вст. ст.: Н. Миронець, І. Старовойтенко.— К., 2008.— С. 489.

²⁸ Українська Центральна Рада...— Т. 1.— С. 107—108.

лотом. Коли розпочався з'їзд селян, то той самий натовп напав на селян і почав їх розганяти“²⁹.

У столиці Росії події в Україні викликали ефект несподіваності й, звісно, неприйнятності. А в Києві уже в березні 1917 р. розгортають свою антиукраїнську роботу різні проросійські сили³⁰. Згуртовуючись навколо В. Шульгіна і видаваного ним „Киевлянина“, вони намагаються врятувати Росію від повного краху. У березні 1917 р. члени клубу прогресивних націоналістів у Києві створюють „Общество юго-россов“. У резолюції загальних зборів зазначалося: „Надати всляку підтримку Державній Думі і її голові Михайлу Володимировичу Родзянку в їх патріотичному намаганні встановити в країні порядок і довести війну до переможного завершення. Лише він один зможе зміцнити свободу і велич Росії. Робітники Петрограду хочуть нав'язати свою волю всій країні“. За мету „Общество юго-россов“ ставило „объединение русских демократических элементов на территории Украины [...] Юго-россами называется тот, кто признает своим языком русский литературный язык, а местом своей деятельности — территорию свободной Украины“³¹. Також ставили завдання: „отстаивать права национального меньшинства и бороться со всяким узконациональным течением, откуда бы оно не исходило. Никаких „украинцев“ наши предки не знали, а всегда считали себя русскими. „Украина“ или окраина — это термин не этнографический, а географический, и под ним разумеется по точному и прямому смыслу слова лишь окраинная часть того великого целого, которое называется Россией и жители этой страны — окраинцы или украинцы — это лишь часть великого русского народа“³². Це непоодинокий випадок діяльності представників „малороссов-интеллигентов“. На початку квітня 1917 р. вони висловили протест проти „насильственной украинизации школы“ і відправили Тимчасовому уряду листа за підписом 100 осіб. Наголошували, що для них рідною мовою є не українська, а російська. Писали також, що вважають себе „русскими людьми“ і що їхньою рідною мовою є „общерусский язык, язык Пушкина и Гоголя, являющийся созданием и достоянием всех ветвей русского народа“. Пропонували вільний вибір батьками мови навчання. Почали ширитися чутки про те, що українці творять Україну винятково для українців. М. Грушевський дав роз'яснення цього питання у статті „Чи Україна тільки для українців?“

Ще 27 червня було опубліковано „Декларацію генерального секретаріату“, в якій зазначено: „Центральна рада досягла в своїй національно-політичній діяльності серйозного, відповідального моменту. З виконавчого органу поєднаних партійних і громадських груп, яким вона була в початку революції, вона стала вищим і не тільки виконавчим, але й законодавчим органом всього організованого українського народу“³³. І представники

²⁹ Українська Центральна Рада...— Т. 1.— С. 110.

³⁰ Про політизацію російського питання в Україні та діяльність загальноросійських політичних партій детальніше див.: Устименко В. Політизація російського етнічного фактору в Україні...— С. 72—105; [Електронний ресурс].— Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/28196/04-Ustimenko.pdf?sequence=1>

³¹ Резолюція общего собрания членов Клуба прогрессивных националистов в Киеве // Киевлянин.— 1917.— № 86.— 31 марта.

³² Ромул. Новая национальность // Там само.

³³ Українська Центральна Рада...— Т. 1.— С. 157.

національних меншин в УЦР підтримували її політику перебирання влади в Україні. На закритому засіданні УЦР 1 липня 1917 р. обговорювалося складне питання про процентний склад представництва національних меншостей у її складі. „Деякі члени наради і навіть міністри обстоювали, щоб національним меншостям в Центральній раді дано було 50% місць, 25% національним представникам і 25% радам робітничих і солдатських депутатів“³⁴. Після довгих дискусій ухвалили надати 30 відсотків місць в УЦР представникам національних меншин³⁵. Ставилися завдання перед різними секретаріатами, в тому числі й перед секретаріатом міжнаціональних справ. „Секретаріат в справах міжнаціональних має на меті об'єднати роботу всіх національно-меншостей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад Російської Республіки та для порозуміння українців на цих основах з іншими національностями. На першому плані перед Секретаріатом міжнаціональних справ стоїть скликання з'їзду представників народів та областей Росії і підготовки матеріалу до цього з'їзду. Поруч стоїть справа якомога скорішого порозуміння з демократією національних меншостей на Україні“³⁶. Після утворення Генерального секретаріату секретарем міжнаціональних справ був Сергій Єфремов, а невдовзі його змінив на посаді Олександр Шульгин. Варто наголосити, що в той час як російська демократія зволікала з виборами до „Учредительного собрания“ з визначенням майбутньої форми правління в Росії, українські політичні діячі недвозначно заявили: форма правління — республіка, автономне самоуправління і забезпечення прав національних меншостей. Більше того, перебираючи ініціативу від Петербурга, вони апелювали до рівноправного діалогу з усіма іншими республіками, що поставали на постімперському російському просторі. Російська демократія у боязні втратити державну владу в умовах війни³⁷ не запропонувала народам чіткого і демократичного шляху розвитку, чим і скористалися згодом російські більшовики, які використовували національні рухи як своєрідний таран для захоплення влади в Росії.

На підставі згоди з Тимчасовим урядом 3 липня 1917 р. вищим крайовим органом управління в Україні став Генеральний секретаріат УЦР. При секретарстві у національних справах призначено трьох товаришів Генерального секретаря: від великоросів, євреїв і поляків. Товаришів секретаря з національних справ затверджував Комітет Ради, і вони мали право „рішального“ голосу на засіданнях Генерального секретаріату. 15 липня 1917 р. при секретарстві міжнаціональних справ засновано три

³⁴ Українська Центральна Рада...— Т. 1.— С. 152.

³⁵ Детальніше про представництво національних меншин в органах влади див.: Макаренко Т. Представництво національних меншин в органах державної влади: історичний аспект // Сіверянський літопис.— 2014.— № 1—3 (115—117).— С. 188—192.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://www.siver-litopis.cn.ua/arh/2014/1_14.pdf

³⁶ Українська Центральна Рада...— Т. 1.— С. 159.

³⁷ Під час переговорів у Києві представників Тимчасового уряду з УЦР вустами грузинського соціал-демократа Іраклія Церетелі фактично промовляла російська демократія: „Между нами должно быть достигнуто самое полное соглашение. Перейдем к автономии. Автономия для Украины [...] нужно готовить сейчас проект автономии Украины на Учредительное собрание. В то же время нужно ясно заявить, что положен конец всяким разговорам об отделении и так далее. Власть заявит, что все, что тут делается,— это с согласия Центральной власти и для Учредительного собрания“ і далі: „Я хотел бы, чтобы соглашение наше не носило характера уступки демократическому националистическому украинскому движению — националистической деревне“. Там само.— С. 161, 163.

віцесекретарства: з великоросійських, єврейських і польських справ. На тому ж засіданні товаришем Генерального секретаря з польських справ призначено М. Міцкевича, з єврейських справ — М. Зільберфарба. Останній у своєму виступі наголосив: „Я вітаю вас з прийняттям великого історичного документа, який буде мати значення не тільки для Росії, але і Європи. Те, що не змогла встановити культурна Європа, робимо ми. Для України випала честь встановити форми братерського сожителства народів. Я бачу з боку українців щире безпосереднє бажання зробити братерське єднання народів“³⁸. Тобто, українська соціал-демократія не лише виголошувала привабливі гасла, а й здійснювала організаційно-структурну роботу зі зміною підходів до вирішення національного питання. Росіяни довго не могли визначитися зі своїм представником. Зрештою, 19 жовтня 1917 р. товаришем секретаря з великоросійських справ призначено професора, історика Дмитра Одинця, який ще в серпні прибув до Києва. Особливістю цього призначення було те, що і М. Зільберфарб, і М. Міцкевич були мешканцями України, а Д. Одинець³⁹ приїхав до Києва з Петербурга.

До посадових обов'язків товариша секретаря міжнародних справ входило: 1) захист осіб національної меншини від юридичних чи фактичних обмежень громадянських і політичних прав; 2) облаштування внутрішнього життя національної меншини на засадах свободи і демократії; 3) ознайомлення із законопроектами і розпорядженнями, які стосуються національної меншини; 4) щотижневі доповіді Генеральному секретарю про роботу національного відділу і своєчасне реагування на проблеми, що виникають під час роботи; 5) мовою спілкування товариша Генерального секретаря з його національними організаціями і мовою діловодства є мова даної національної меншини; 6) при товаришеві Генерального секретаря створювалася Національна рада з представників даної національної меншини в Комітеті Центральної Ради й із представників політичних груп і партій на його розсуд; для проведення заходів внутрішнього життя національної меншини у віданні товариша Генерального секретаря агентами краєвої влади є спеціальні губернські і повітові комісари⁴⁰.

29 липня 1917 р. ухвалено Постанову комісії у справі поповнення Центральної ради. „Між окремими національностями і партіями 202 місця в Центральній раді розприділяються так: євреї 50, „совет рабочих депутатов“ 30, „совет военных депутатов“ 20, поляки 20, с[оціал]-д[емократи] 20, с[оціалісти]-р[еволюціонери] 20, „совет общественных организаций“ 10, кадети 10, нар[одні] соціалісти 4, молдавани 4, німці 3, татари 3, греки 1, чехи 1, білоруси 1, мененити 1, болгары 1 (запасних місць 3).

³⁸ Українська Центральна Рада...— Т. 1.— С. 182.

³⁹ Детально біографію Д. Одинця див.: Историк русского зарубежья: Дмитрий Одинец / Вступительная статья и примечания к документам подготовлены кандидатом исторических наук Андреем Скоробогатовым // Эхо веков.— 1999.— № 1/2.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: URL: http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/1999_1_2/06/06_3/. Окрім того, як історик він опублікував статтю. Див.: Одинец Д. М. Из истории украинского сепаратизма // Современные записки (Париж).— 1939.— № 68.— С. 369—387.

⁴⁰ Назначение товарищей генерального секретаря по национальным делам и наказ для них (15 июля — 1 сентября) // Формування моделей національного консенсусу в Україні в часи Української революції (1917—1923 рр.): джерельна база та інтерпретаційні практики.— С. 279—287.

7. 51 кандидатське місце розподіляється так: євреї 13, „совет рабочих депутатов“ 8, поляки 6, „совет военных депутатов“ 6, с[оціал]-д[емократи] 6, с[оціалісти]-р[еволюціонери] 6, „совет общественных организаций“ 3, кадети 2, нар[одні]-соц[іалісти] 1“⁴¹. Розподілялися місця також між окремими політичними партіями серед польської і єврейської меншин. Дослідники О. Погуляєв, В. Войналович відзначають слабкість політичної мобілізації етнічних росіян в Україні на початках революції. Особливо це позначалося на створенні російських громадських організацій.

Після ухвалення 4 серпня 1917 р. Тимчасової інструкції Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду в Україні дискусії між представниками Центральної Ради і Тимчасового уряду не припинялися. 5 серпня 1917 р. на засіданні Малої ради В. Винниченко доповідав про переговори з Тимчасовим урядом і, зокрема, повідомив про те, що після довгих перемовин: „Нарешті справу передано в юридичну комісію, на чолі якої стояли Гальперін і барон Нольде. Прочитавши наш статут, барон Нольде зразу сказав, що це більше як федерація, це цілковита унія. Такої автономії не має ні один народ у світі. Особливо вони звернули увагу на §19 статуту“⁴².

Взаємини Тимчасового уряду із УЦР спричинилися до урядової кризи в Петербурзі, що значно послабило роль центрального уряду. Своєю чергою роль УЦР і її інституційна діяльність продовжувала зростати. Важливою акцією стало проведення в Києві З'їзду народів 8—15 вересня 1917 р. До Києва прибули 93 представники від різних народів на запрошення Центральної Ради. Народи, які намагалися перебудувати Росію на засадах федерації, обговорювали особливості автономного устрою й ухвалили низку резолюцій⁴³. Проте варто наголосити й на деяких особливостях під час проведення дискусій. Більшість доповідей критикувала національну політику російського уряду. Виступаючи на першому засіданні з'їзду, представник Тимчасового уряду Максим Славінський⁴⁴ наголосив: „Цей з'їзд повинно би було скликати само правительство, але воно тепер занадто заклопотане. В тому, що з'їзд скликаний не російським правительством, а Центральною радою, нема нічого дивного, бо в наш час не по-

⁴¹ Українська Центральна Рада...— Т. 1.— С. 207—208.

⁴² Там само.— С. 215.

⁴³ Детальніше див.: Протокол з'їзду представників національностей, що прагнули до федеративної перебудови держави, скликаного Центральною радою 6—15 вересня 1917 р. // Формування моделей національного консенсусу в Україні в часи Української революції (березень 1917 — січень 1918 рр.): джерельна база та інтерпретаційні практики.— С. 290—300.

⁴⁴ Максим Славінський — один із яскравих представників українського руху. У березні 1917 р. виступив співзасновником Української національної ради в Петрограді, член її виконавчого комітету, представник УЦР при Тимчасовому уряді. Також обирався головою комісії з вироблення проекту перетворення Російської імперії у федерацію. 1918 р. повернувся в Україну, належав до Української партії соціалістів-федералістів. Обіймав різні посади в українських урядах. З 1919 р. очолював дипломатичну місію УНР у Чехословаччині. Співпрацював з урядом УНР в еміграції, у міжвоєнний період брав участь у Прометейському русі; займався викладацькою та перекладацькою роботою. 7 травня 1937 р. виступив у Паризькому географічному товаристві з доповіддю про національно-державні проблеми в СРСР. На засідання прибуло понад 200 осіб. Працю видано окремою книгою в Парижі 1938 р. 1945 р. заарештований радянськими спецслужбами у Празі. За дивним збігом обставин його звинуватили в тому, що він вів активну боротьбу „за відторгнення України від Радянського Союзу“ і серед п'яти пунктів звинувачень стояло і читання лекції в Парижі. Помер у Лук'янівській в'язниці в Києві 23 листопада 1945 р. Див.: Славінський М. Заховаю в серці Україну. Поезія. Публіцистика. Спогади.— К., 2002.— С. 406—410.

винно бути централізму і поділу на державні і недержавні народи, а всі народи мають бути державними“. А „представник Польського демократичного централу Кноль, заявив, що поляки, прагнучи самостійної Польської держави, в з'їзді федералістів участі не візьмуть“⁴⁵. З'їзд показав зростання авторитету українського руху і його державно-інституційні можливості. Разом із тим російська преса в Україні посилила критику українського національного руху, його діячів. На сторінках газет розгорнулася гостра полеміка. На засіданні Генерального секретаріату 3 вересня російський діяч О. Зарубін „вказав на гостру полеміку поміж російською і українською пресою, що Генеральний секретаріат позбавлений буде міцної підтримки з боку преси, що треба вжити рішучі заходи, аби припинити гострий тон в пресі, який так само може призвести до загострення відносин міжнаціональних. О. М. Зарубін говорив, що велась вже переговори відповідними партійними організаціями, щоб вплинути на редакцію „Киевской мысли“, яка надалі, можна сподіватись, не буде писати ворожих до українства статей. Інші секретарі обіцяли переговорити з редакторами „Народної волі“, „Робітничої газети“ і „Нової ради“⁴⁶.

Процедура інституційного оформлення секретарства, а з січня 1918 р. Міністерства з великоруських справ дещо затягнулася. У звіті директора департаменту загальних справ О. Зарубіна зазначено, що процес оформлення розпочався 19 жовтня 1917 р. і на 29 квітня 1918 р. Міністерство складалося з департаментів загальних справ і народної освіти, загальна кількість працюючих 155 осіб з витратами на заробітну плату 51 650 рублів на місяць. Департамент загальних справ очолював О. Зарубін, начальником канцелярії був М. Станюкович. Департамент загальних справ складався з таких відділів: інформаційного, поточного законодавства, статистичного, національно-персональної автономії, бухгалтерського, господарського, загальної канцелярії, відділу допомоги, який поділявся на підвідділи: евакуаційний, харчовий, медико-санітарний, благодійності для працездатних. Департамент народної освіти поділявся на: відділ мистецтв і книжковий. У складі працівників інформаційного відділу було 7 осіб. Вони отримували щоденно до 20 газет російською, українською, французькою, німецькою, польською і єврейською мовами й інформували про події всі інші відділи. Відділ видавав Бюлетені Міністерства великоруських справ (до 29 квітня 1918 р.), які розсилалися безкоштовно до всіх урядових установ і органам місцевого самоуправління. Відділ поточного законодавства займався систематизацією законів, розпоряджень і донесення їх змісту до представників російської меншини; здійснював офіційний переклад законів з однієї мови на іншу. До складу відділу входило 6 осіб, які щомісячно витрачали 1750 рублів на виплату заробітної плати. Статистичний відділ займався обрахунками кількості російського населення в Україні, шкільною статистикою тощо. Відділ національно-персональної автономії мав опікуватися організацією національного самоуправління на місцях і проведенням виборів у Національний російський законодавчий орган в Україні. Складався з 22 осіб, витрачав на заробітну плату 7 тис. рублів на місяць, проте мало що встиг зробити на місцях. Канцелярія міністра налічувала 14 осіб. До її компетенції входила видача

⁴⁵ Матеріали роботи зїзду народів // Українська Центральна Рада...— Т. 1.— С. 289—290.

⁴⁶ Там само.— С. 275.

різних довідок, посвідчень. Відділ допомоги займався головно відправкою демобілізованих росіян на батьківщину. Окрім того, було створено відділи в інших містах. Київське відділення відділу допомоги містилося за адресою вул. Пироговська, 18⁴⁷. Оскільки в Києві та його околицях перебувала значна кількість військових, то для їх обслуговування діяли лазні, пральні. Завідувачкою лазні, пральні і дезінфекційної частини була лікар Анна Іванівна Зарубіна. Наприклад, з 9 по 15 червня 1918 р. було вимито 1254 особи, а з 18 червня по 1 липня — 2393 особи⁴⁸. На це виділялися спеціальні кошти. Евакуаційний підвідділ звітував про те, що відправлено 40 ешелонів по 1600—1800 чоловік у кожному і 12 санітарних поїздів спеціально для поранених, хворих, інвалідів, дітей. Загалом понад 86 000 осіб з одного лише Києва. Надавалася також різноманітна допомога. Наприклад, дружина Д. Одинця організувала благодійні концерти, базари зі збирання коштів для Комітету допомоги великоросам. Особливі складнощі виникли в діяльності департаменту народної освіти, і пов'язані вони були з переходом шкіл на навчання українською мовою. Для росіян це було небувалим викликом, оскільки вони не лише не знали української мови, а із зверхністю ставилися до неї загалом. Вони вважали, що послаблення російської культури в Україні призведе до катастрофи всіх сторін життя в Україні⁴⁹.

Після початку вторгнення російських більшовиків на територію УНР у грудні 1917 р. у різних містах України активізуються проросійські більшовицькі сили. В Одесі та інших містах виникають організації „Великоруське віче“, які об'єднують усі великоруські елементи від крайніх чорносотенців до більшовиків. Мета організації — утворення Великоруської республіки як частини Російської Федерації⁵⁰. У подальшому російська національна меншина розділилася у своєму виборі: частина з них (особливо дворяни) підтримала промонархічну Добровольчу армію, а міщани та робітники — російських більшовиків.

Важливим етапом у процесі узаконення інституювання органів національного самоуправління стало ухвалення Закону УНР про національно-персональну автономію, який Мала рада ухвалила 9 січня 1918 р. Цей закон торкався організації національного життя великоруської, єврейської і польської національних меншостей в Україні. Проте вчасно впровадити його в життя не вдалося через вторгнення російських більшовиків в Україну та розпочаті військові дії. Негативно відобразилися на міжнаціональному порозумінні й результати голосування представників національних меншин за Четвертий універсал. Четверо проголосували проти, а шість осіб утрималися. Російські меншовики і Бунд проголосували проти, партія Поалей Ціон і єврейська соціалістична робітничка партія утрималися. Росіянин Д. Одінець так мотивував свій вчинок: „Я выступаю не как враг ваш. Я хочу искренне поделиться своими сомнениями от опасности разрывать единый революционный фронт, иначе ослабнут революционные силы“⁵¹. Проти також голосував і міністр-контролер О. Золотарьов.

⁴⁷ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 3190, оп. 1, спр. 2, арк. 6.

⁴⁸ Там само.— Арк. 12, 16, 18.

⁴⁹ Див.: Там само.— Ф. 1126, оп. 1, спр. 6, арк. 4—10.

⁵⁰ Там само.— Спр. 2, арк. 52 зв.

⁵¹ Киевская мысль.— 1917.— 13 янв.— Вечерний выпуск.

Після підписання представниками УНР мирного договору з Німеччиною ситуація в російсько-українських стосунках ще більше загострилася. Відзначається розгубленість у діяльності департаментів. Після повернення уряду УНР до Києва розпочинається новий етап у діяльності міністерства. Він характеризується інтенсивністю розвитку департаментів та відділів. 9 березня 1918 р. відбулася нарада з організації Великолоруської общини. Цікавою виявилася дискусія. Серед присутніх були: Д. Одинець, О. Зарубін, В. Смирнов, П. Соколов, Башинський, Алексеев, Антоневиц, Калачевський, Єфімовський, М. Сухотін. Одним із дискусивних постало питання „ставлення до малоросів“. Так, Алексеев і О. Зарубін вважали, що „слід відділити себе від малоросів“ і не об'єднуватися з ними. Натомість В. Смирнов і П. Соколов вважали, що багато українців не погоджуються з останніми подіями і „морально не можуть стати українськими підданими“. Дискутували також назву громадського об'єднання росіян „Русский союз на Украине“ чи „Союз по защите и развитию культуры на Украине“. Зрештою, склали список „Временного национального совета при министерстве по великорусским делам“. Усього до його складу ввійшло 28 осіб — представники від різних політичних сил та громадських організацій. Наприклад, „Русский союз на Украине“ представляли Софія Миколаївна Луначарська*, Павло Петрович Смирнов**, Петро Ксенофонтович Соколов, Михайло Михайлович Сухотін. Від обласного Учительського союзу Аделаїда Володимирівна Жекуліна***, Олександр Володимирович Ліперовський⁵².

Після перевороту 29 квітня 1918 р. і приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського уряд Української держави змінив політику щодо взаємин з національними меншинами. Уже 2 травня видано наказ „Про порядок ліквідації міністерства у Великолоруських справах“. Тоді ж за № 912 в департамент народної освіти і в усі відділи Особлива комісія направила прохання скласти звіти про роботу і закінчити всі фінансові розрахунки. Листа розіслано за підписом секретаря Михайла Плевака. Справи мали бути завершені до 26 липня 1918 р. Так фактично завершилася спроба інституювання діяльності російської національної меншини в Україні. Очільник міністерства Д. Одинець стане головою „Союза возрождения России“ (1918—1919), а 1920 р. опиниться в еміграції. 1939 р. опублікує працю „Из истории украинского сепаратизма“, в якій обґрунтовуватиме виникнення українського національного руху з бажанням німців „расчленить“ Росію, маючи на меті її політичне і військове ослаблення та поєднуючи з можливістю використати багаті ресурси України на користь німецької вітчизни. Також був переконаним у тому, що „Великая Россия может возродиться только в форме федерации свободных народов. В этом

* Луначарська Софія Миколаївна (1875—1942) — викладала в жіночій гімназії О. Титаренко російську та французьку мови, дружина брата А. Луначарського.

** Смирнов Павло Петрович (1882, Симбірськ — 1947, Москва), російський, радянський історик. Закінчив Київський університет, учень М. Довнар-Запольського. У 1912—1920 рр. — приват-доцент, доцент, екстраординарний професор (з 1919 р.) Київського університету.

*** Жекуліна Аделаїда Володимирівна (1866, Курська губернія — 1950, Брюссель, Бельгія), педагог, громадська діячка. З 1905 по 1919 р. жила в Києві; засновниця Київських вищих жіночих курсів, Київської жіночої гімназії; активний член партії кадетів.

⁵² Формування моделей національного консенсусу в Україні в часи Української революції (березень 1917 — січень 1918 рр.): джерельна база та інтерпретаційні практики.— С. 340.

будущем союзе равных перед Украиной откроются широчайшие возможности для свободного развития ее творческого гения. В свете подобных перспектив, а не на почве старых обид и недоразумений только и могут разрешаться в нормальном порядке все русско-украинские вопросы⁵³. По возвращению в 1948 г. в Россию, работавший в Казанском университете, напишет „Автобиографию“, где укажет: „За 1,5—2 месяца до октябрьской революции покинул Петербург и переехал в Киев, получив задание от Временного правительства сделаться там министром по великорусским делам в целях защиты русских людей от возможного проявления украинского шовинизма. Неоднократно в вопросах этого порядка работал в контакте с представителями компартии“⁵⁴.

Отже, росіяни незалежно від політичних поглядів боротьбу українців за відродження власної держави в добу Української революції (1917—1923) сприймали як сепаратизм. Намагання ж української влади демократизувати усталену систему управління, забезпечити на законодавчому рівні права всім громадянам, у тому числі й права найбільшим національним меншостям, які проживають в Україні, та запропонувати структуровану управлінську систему гарантування цих прав наштовхнулося на глуху стіну нерозуміння й небажання змінювати нехай і недієздатну та утрадиційнену практику приниження національних меншостей та невиконання їхнього права на самовизначення.

Valentyna PISKUN

**ATTEMPTS TO SOLVE THE „RUSSIAN QUESTION“
IN UKRAINE DURING THE REVOLUTION (1917—1921):
A CASE STUDY OF THE ACTIVITIES OF THE MINISTRY
OF RUSSIAN AFFAIRS OF THE UNR**

The study deals with attempts to solve the „Russian question“ in Ukraine during the Ukrainian revolution of 1917—1921 and presents the institution of secretarial services and the specific features of the Ministry of Russian affairs. Historical data, structural features and activities of the head of the department, Dmytro Odynets, are discussed. The author analyses the reaction of pro-Russian, pro-imperial forces to the measures taken by Ukrainian governments to deconstruct Russianness in Ukraine as preferences for the politics, culture, and everyday life of the Ukrainians.

⁵³ Одинец Д. М. Из истории украинского сепаратизма.— С. 387.

⁵⁴ Историк русского зарубежья...